

ԳՐԱԽԱՆ. — ԲԱՆԱԾԻՐԱԿԱՆ. — ՊԱՏՄԱԿԱՆ
ԿՐԹԱԿԱՆ ԵՒ ԳԻՏԱԿԱՆ

1843-1896 ՀԱՏՈՐ ԵՒ ՅՈՒՆՈՒՐ

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

(Տես Հտ. ԾԳ. յ'էջ 535)

ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ՆՈՐ ԶՈՒՂԱ

ԴԱՐԱՆ ՎԱՐՈՒՑ առաջին տպա-
գրութիւնն կ'ըլլայ ի նոր Զուղա
1640 թուին։ Այս ամենահին
տպագրութեան օրինակք սակա-
ւագիւտք են. և մեր մատենա-
դարանինը՝ որ նուէր է Կոնս-
թիւր ուսումնական և հայագէտ
անգղիացւոյն, պակասաւոր է ի սկզբան, ու 3
թուահամարէն սկսելով՝ չաւնի ճակատ գրոցն։
1663 ին ի վենետիկ գրագրութեան Տաղա-
րանի մը յիշատակարանին մէջ կը գտնենք,
թէ Խաչատուր վարդապետ և արհիւսպիսկո-
պոս Կեսարացի՝ Զուղայի Սպահանայ Ամե-
նափրկիչ վանաց առաջնորդը, ուսումնասէր
եռանդեամբն վառուած՝ միաբանեց հետը
գրագուծս ի միաբանակցացն և անոնց հա-

ւասար ջանքովը և յիշաւի զարմանալի և օ-
րինակելի յարատեւութեամբ՝ տպարան մը
հաստատեց ի Զուղա, և յորում նախ առա-
ջին հրատարակեցաւ Հարանց վարդապետ
առաջին տպագրութիւնը։ Իրենք էին գրոց կա-
ղապարը շինողք, իրենք ձուլիչ տառից, շա-
րոգք և տպագրողք. իրենք դարձեալ տպա-
գրութեան թուղթը պատրաստողք, առանց
մէկէ մը տեսած և սորված ըլլալու արուես-
տը։ Միայն իրենց ճարտարութեան և յա-
րատեւութեան արգեամբք. որով ոչ միայն
արգահատելիք՝ իրենց արուեստական թերու-
թեանց պատճառաւ, այլ մանաւանդ գովելիք՝
և մինչեւ իսկ զարմանալիք։ Յիշատակարանն
մէջ բերենք ամբողջ, որ լիակատար պատ-
մութիւն մը կրնայ համարուիլ, հետաքննու-

թեան արժանաւոր, տպարանին հաստատութեան. « փառք... որ ետ՝ կարողութիւն տաւ, ապաւալ անձանցոյ, հասանել յաւարտ գրոցս որ կոչի Հարանց Վարք. Թվին ՌՂ. ի քաղաքն Շօշ, որ է Սպահան. յանսպասի Հոր Զուլայոյ ի Թաղաւորութեան պարսից Շահնէֆոյն, և ի հայրապետութեան սուրբ Էլմիածնայ Տէր փիլիպոսի. Թիլիստութեան քաղաքին Զուլայոյ իլիանաշուք պարոն Խոնայ Սարֆադին իմաստնոյ և բարեպաշտի. Զեւամբ նուաստ խաչատուր վարդապետի կեանքացոյ, որ բաղում աշխատութեամբ հանդերձ միաբան ուխտիւ հագիւ կարացաք այսչափս ի յայտ բերել. Զի ոչ ուսաք յումբէ. եւ ոչ տեսեալ ի վարպետէ. այլ ի տեսչութենէ Հոգւոյն, և աղօթիւք հոգեւոր հօրն մերոյ Տէր Մովսէս կաթողիկոսի փոխեցելոյ առ Տէր. որ կրկին լուսաւորիչ եղև հայկազն սեռիս, նորոգելով զսուրբ Էլմիածինն. և զեղծեալ կարգս մեր՝ որ ի Թելապրութենէ յառաջնոցն, զոր Տէր Աստուած մեր ընդ երկրաստան վարդապետաց զասակից և պսակակից արասցէ. ամէն »

« Թիլիսիւք եւ զհոգեւոր որդեակն իմ զՏէր Սիմէոն վարդապետն, և զՏէր Դաւիթ վարդապետն. որ յայսմ ամի շնորհիւն Աստուծոյ տուաք զաւագան երկոցունցն. և զպատուական ծերունի տէր Մկրտիչն. նաև զաշակերտակից նոցին զտէր Բաղդասարն. զտէր Սահակն, զտէր Յովանէսն, զտէր Նիկողայոսն, զտէր Միքայէլն, զտէր Աւետիսն, զՅովսէփն, զմեծ Յովանէսն. և այլ եւս բազումք մեծամեծք և փոքունք. զոր ձանձրութիւն է յիշելն. և ամենեքեան օժանդակեն այսմ գործոյ : Ոմն ի թղթի շինութիւնն. զի զթուղթսն եւ ի տանէ եմք շինեալ : Բայց նիւթի լաւագայնն զժուարագիւտ լինելոյ սակս, այսպէս ձեռն ետ այժմուս. անմեղապիւր լեւրուք, Թերեւս յառաջանալով լաւ եւս լիցի : Ոմն ի կազմութիւն գրոցս. ոմն ի սրբագրութիւնն. և այլք յայլ իմն գործս : Զոր հատուցանողն բարեւոց ըստ իւրաքանչիւր ջանի և վաստակոց հատուցէ բազմապատիկ աստ և ի հանդերձելումն. Եւ Տէրն մեր Յիսուս Քրիստոս, ձեզ յիշողացդ և մեզ յիշեցելոցս առհասարակ ողորմեցցի ի միւսանցամ գալիս »

տեան իւրոյ. որ է աւրհնեալ յաւիտեանս. ամէն :

« Դարձեալ յիշեցէր ի մարդափայլ և ի լուսանձանչ յաղօթս ձեր, որք օգտիք ի օժանէ կարդալով կամ՝ օրհնակելով՝ զփոքրագոյն աշակերտն իմ զտէր Թակորն, զՄարգարէն, զՀայրապետն, զԱնտոնն և զՍարգիսն. որ բազում ջանիւք եւ աշխատութեամբ եղեն ձեռննու յայսմ տպագրութեանս : Եւ պակասութեան սորին անմեղապիւր լերուք »

Այս յիշատակարանէս զատ ուրիշ յիշատակ մը չկայ ոչ երկար և ոչ համառօտ : Միայն նախընթացաբար յիշուած գրչագիր Տաղարանին մէջ զօրութեամբ կը յիշուին իբրեւ ձեռնարկողք և յառաջացողիչք այս մեծ գործոյս, բաց ի խաչատուր վանահայր արքեպիսկոպոսէ, նաև վերագոյն յիշուած « հանճարեղ փիլիսոփայ և իմաստուն քաջ Սիմէոն վարդապետ Զուլայեցի » և Բաղդասար և Սահակ վարդապետ, որք ամենեքեան Զուլայեցիք էին : Եւ կը յաւելու. « Եւ ես մեղաւոր աշակերտեցայ սոցա, և առ ոտս սրբոցս ուսայ զամենայն որ ինչ կարն մեր էր՝ որ ինչ և զիտեմք ողորմութեամբն Քրիստոսի և աղօթիւք սոցա ուսաք այսքանս որ ունիմք : Զի ի յայն ժամանակն ի միում ամի տպեցաք հինգհարիւր Հարանց վարք ձեռամբ մերով ի տպագրատան խաչատուր վարդապետի » :

* *

Վրան երկու տարի անցնելէն ետքը, ի 1642, ուրիշ գրքի տպագրութիւն մ'ալ հրատարակուեցաւ նոյն տպարանէն. Ատենի Ժամագիրք մի : Երկու տարուան միջոցի մէջ բաւական փոփոխութիւնք, ըսենք նաև յառաջագիմութիւն, մուծուք էին ի գործարանին. զի ուր յառաջին տպագրին գործածուած տառք փոքրիկք էին, անկերպարանք և անհաւասոր մէջ տեսակ մի նոր տառից կ'աւելնայ, աւելի մեծ ձևով, Թէպէտ և նոյնպէս անյաշոյղ արուեստիւ. և մինչ Տօնացոյցն նախկին տառիւք կը տպագրուի, Ժամագիրքն աւելի մեծերով :

Ինչպէս առաջինն, և սա եւս սակաւագիւտ է, և որոյ ճակատն պակասի ի միակ օրի-

նակին զոր ունիմք ի մեր մատենադարանի. ութնամյա մեծագիր հաստոր մը, որպէս և նա խալիշատակեալն: Մեր քով գտնուածն՝ քաղաքիս ազգային Սուրբ Խաչ եկեղեցւոյն երիցուն պատկանած է ժամանակաւ, և որ ի մեկնիլն՝ թողած է անդ յիշատակ, և անտի ի մեր մատենադարան փոխադրուած: Նոյն քահանային գրչագիր յիշատակարանն կայ. « Հրամանաւ երիցս երանեալ հայրապետին տին տնեառն փիլիպպոս սրբայգնս ընդհնան ըրից՝ կաթողիկոսի. ես նուաստ և յնանեալ Սահակ երէցս Թոկաթցի, յրդեալ եղէ ի սոյն հայրապետէ ի Կոստանդնուպօլսէ ի Վենետիկ քաղաք. սակս քահանայութիւն առնելոյ մերային ազանց վաճառականաց. ի թիւինն Հայոց ՌՃ և Բ. և Ռաքի աստ Գ. ամ և Ջ ամիս ի ծառայութիւն և ի սպասաւորութիւն պոռոտը Երեման Խաչ եկեղեցւոյս, որ է սեպական վիճակ ազգին մերոյ Հայոց: Եւ ունէի ընդ իս զժամայգիրս զայս ստացեալ իմոց ընչից և արգեանց. զստեալ ի գուռն Երեման սուրբ Խաչ եկեղեցւոյս, որպէս զի սա լիցի յիշատակ հոգւոյ իմոյ և ծնողաց իմոց »...: Առանկ սեղ սեղ ալ ուրիշ քանի մը համառօտ յիշատակագիր կը գրչագրէ Սահակ երէցս, աղաչելով յիշել և զնորահասակ որդեակն իւր զԵղիազար: Ժամագրէն ետքը նոյն տպագրին տառերով գրուած է և Դաւիթ մարգարէին Սալմոսարանն և յետոյ զօվասանութիւն սաղմոսաց ոտանաւոր, և ի վերջն յիշատակարան. « Փառք... որոց ամենառատ շնորհիւ յանկ եկեալ կատարեցաւ տպագրութիւն հոգէնուագ սաղմոսացն Դաւիթ ընդ նոյն և կարգաւորութիւն հասարակաց աղօթից եկեղեցեաց Հայաստանեաց, յամի հազար և ինսնեորդի և միակ թուոյ: Յամենանն Հայոց տրէի երեք: Եւ Հոսմայեցոց՝ Յանիարի իերկոսասան: Յաշխարհին պարսից. Արքայանիստ քաղաքին ըստ գրոց Շօշ կոչեցելոյ. որ այժմ Ասպահան արամայնի ի գիւղաբաղաքին Նոր Զուղայու: Ընդ հովանեաւ սուրբ Ամենափրկի վանիցս. որ է մենաստան կուսակրօնից բանասիրաց: Ի Թագաւորութեան պարսից Շահ-սաֆոյն:

Եւ ի պիտապետութեան Հայոց հանուրց

սեռից. Տեառն փիլիպպոսի երիցս երանեալ երջանիկ հայրապետի: Եւ ի վերատեսչութեան նահանգիս ընդհանուր Պարսկաստանի հեզահոգի արհիեպիսկոպոսի և շնորհապարտ վարդապետի Տեառն Խաչատրի, որ է բնիկ քաղաքաւ կեսարացի: Որոյ ջանիւքն և աշխատութեամբն եղեւ տպագրութիւնս այս ի մէջ սոհմիս հայկազեան: Քանզի այս ամէն երջանիկ վարդապետս Խաչատուր օր ըստ օրէ տեսանէր զտպագրութիւնս ի մէջ ազգացն լատինացւոց. ցանկայր միշտ որպէս զի լիցի ի մէջ Հայաստանեաց ևս. և յարժամ խնդրէր հնար գիտի արուեստիս այսորիկ: Եւ երբեւ ոչ գտաւ ուստեք առ ի ընդ զփառ փառ ցանկութեան իւրոյ, ապաւինեալ այնուհետեւ ի Հոգին սուրբ որ բաշխէ զշնորհս իւր առատապէս որք յուսան ի նա, սկսաւ աշխատել իւրով միաբան ուխտին, մինչ զի ի կատար եհան զտպագրութիւնս և սփռեալ տարածեաց զգիրս ի մէջ հայաստանեացոյ: Որ եւ Ժամագիրքս զայս աշխատաւոր կամօք ջանացեալ յաւարտ եհան ձեռամբ իւրով: Որ և մնայլծեմ վայելողացոյ և պատահողացոյ զի խնդրեալիք ի Քրիստոսէ տալ նմա երկարաւ կեաց խաղաղութեամբ առողջ կեանք: Եւ յետ աստի կենացս ընդ սրբոց աշխատանքն վարդապետացն դասաւորիլ ի փառս Աստուծոյ. ամէն: Այլ և խնդրեմ անմեղադիր լինել սակս անյարմարութեան. քանզի ամենեւին ի վարպետաց ոչ է տեսեալ, այլ իւրով հանճարովն ըստ պարգևելոյն սմա ի Հոգոյն սրբոյ այսքան յայտ ամեալ երևեցոյց վասն օգտի բազմաց: Ընդ սրբոյ երջանիկ հօրս յիշել մնայլծեմ զմաքրաստուն աշակերտեալ մանկունս իւր » (զորս արիւն նշաւ նակեց Հրաանց վարդապետ տպագրին յիշատակարանին մէջ) « Ընդ որս յիշել աղաչեմ և զայլ աշակերտեալ որքամիտ սարկաւազունն, ըզտէր Աւետիսն խոհմ, զխաչատուրն, զՍիմէօնն, զԳալուստն, զՍահակն որք միտ աշխատին ի վերայ գործառնութեանս. ոմանք սրբազրելով, և այլք կազմելով: Այլ և յիշել հայցեմք ի սուրբ աղօթս ձեր զմեծ Յովանէնն այր քաջագոտի, որ է վերակացու սուրբ ուխտիս, որպէս հայր հասարակաց խնամէ զամենեւեան: Այլ և զծերունի խոհարար

զտէր Յուսկին որ ծեր գոլով սպասաւորութիւն առնէ եղբարցն ամենեցունց : Որոց Քրիստոս լիցի վարձահատոյց ըստ վաստակոց իւրեանց :

« Ընդ սոցին յիշել պաղտորմ եւ զիս գտառապեալ հէքս ըզկրկին մարդով խօթացեալ Սիմէօն կարօտ բանի : Որ ակար անձամբ սակաւ ինչ աշխատեցայ ի վերայ օրբա գրութեան սորա հինգ կանօնի չափ եւ ի վերայ տօնացուցին գլխովին խակ » :

Ի տօնացուցին՝ յառաջ քան զգատիկ . « Յիշեալիք ի մաքրափայլ յաղօթն ձեր ո՛վ սուրբ ընթերցողք ըզգաղտաւար, եւ զուր յիշեալ լիջիք ի Քրիստոսէ . ամէն » : Իսկ ի վերջ նոյն գրոց . « Գիտաւսլիք տօնասէրք , զի մեծ եւ երանելի հայրապետն Տէր Մովսէս որ նա ըզգեաց գտուր էջմիածինն , որոյ ըստ արժանւոյն գովասանութիւն առաքինստէր վտրուցն եւ աշխատալան վաստակոցն որ ի վերայ կարգաց եկեղեցւոյն եւ կրօնից հաստատութեան ունէր՝ այլում թողից ասել . եւ կամ բաւական համարեալ մեր զոմանս յառաջագոյն ասացեալսն..... Աւարտ էառ ժամագիրքս բոլորովին ի թուին Հայոց ՌՂ եւ Ա . յարիւր ամսոյ ԻԱ , շնորհք Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ տեսան ամենակալի , որ է օրհնեալ յաւիտեանս . ամէն : Խոզրեմք ի ձեռն որք պատահիցէք այսմ ապագրութեան յիշեալիք ի սուրբ յաղօթն ձեր զաշխատասիրօղսն այսմ ապագրութեան . զտէր Յակոբն , զՄարգարէն . զԲաղդաստարն . զՄարգին եւ զԱզարիայն : Ընդ սոսին եւ զնուաստ Սիմէօնս որ սակաւ ինչ աշխատեցայ ի վերայ սրբագրութեան սորա » :

Քիչ ետքը կրկին առիթ պիտի ունենանք խօսիլ Յովհաննէս վարդապետին վրայ , զորմէ ակնարկութիւն ըրին յիշատակարանքս , յիշրօպա ճանապարհորդութեան զրկուելով , տպագրութեան արուեստին կատարելագործութեան տեղեկանալու . որովհետեւ այս տպագիրք , անհարթք եւ անարուեստք , չէին կրնար զիրենք զօ՛ր ընել . Խորհրդատեստի մ'ալ յիշատակ եղաւ : Մենք տեսած չենք . այլ միայն պատառիկ մը , երկու էջ բան , հասած է ձեռուրինս . յորում թէ՛ մեծ եւ թէ փոքր ստաք կան , եւ հաւանականաբար կ'ենթագրենք թէ ասոր հրատարակութիւնն ալ եւ

զած ըլլայ ի Ջուղա , տառից ձեւերովր եւ տըպագրին նմանօրինակ անհարթութեամբ : Բայց առ այժմ որոշ բան մը չենք կրնար ըսել , եւ բանասիրաց համար իրաւամբ փափաքելի է որ ամբողջ օրինակ մը նոյն տպագրին յերեւան ելլէ . որով թերեւ լիազոյն տեղեկութիւն մը կարելի ըլլայ ստանալ ի յիշատակարանաց՝ եթէ կը գտնուին :

* *

Անցնինք հիմա խօսիլ Յովհաննէս Անկիւրացւոյ վրայ , որ ստուգապէս մեծ արդիւնք ունի հայկական տպագրական արուեստի յառաջադիմութեան եւ բարոյքման տեսակետով :

Բանանք իր ձեռքովր եւ ջանիք 1642 թուականին ի վենետիկ տպագրուած Սաղմոսարան գրոց յիշատակարանն , տեսնելու համար թէ ո՛վ է Անկիւրացին : Հոն կ'աղբրսէ յիշատակութեան արժանի ընել իր ծնողքն , զհայրն Մուրատ սարկաւազ եւ զմայրն զՓաշամէիք , իր երկու որդիքը զՄիքայէլ եւ զԳարրիէլ . « Ես , կ'ըսէ , նուաստնորի Յոհաննէս անկիւրացիս տեսանէի զպապատութիւն զրեանց ազգին Հայոց եւ վարանէի ի մօր , եթէ զինչ լինի հնար բազմանալոյ հին եւ նոր կտակարանաց . քանզի պատճառ նուագրութեան այս էր , զի բազում ծախիք եւ զծուարութեամբ հազիւ կարէ ոք ստանալ Ա գիրք կամ Բ . եւ կամ երիս . թող թէ պիտոյանայ բազում » : Այս վախճանաւ դիմած է ի Հռոմ քաղաք , ուր չորս տարի նեղութեամբ եւ աշխատանք « եւ բազում չարարանօք , կ'ըսէ , զոր չէ հնար ի գիր արկանել , զոր ծածկագէտ ստեղծաւորն իմ գիտէ : Եւ հանի զպողպատն եւ զկաղապարքն եւ զծաղիկքն եւ զծաղկագրերն բազում աշխատութեամբ » :

1642ին ի Հռոմ տպագրուած գրքի մը մէջ , Հայ Խորհրդատեստի , առաջին տպագրութիւն , կը հանդիպինք իր անուան . Երօպացւոց կողմանէ , չենք գիտեր ինչ պատճառաւ , իրեն տրուած՝ Ճովաննի Մոյսիկոյ անունամբ : Տարածման հաւատոյ ժողովոյն կողմանէ քննութեան կը տրուի գիրքս , որուն « կարգեալ սուրբ Խորհուրդ պատարագի Հայոց » , կամ Լատին լեզուով Ordo di-

vinæ missæ Armenorum մակագիրն կ'ըն-
ծայուի, Վիցենցիոս Ռիքարտոս անուն աս-
տուածաբանին, որ կը վկայէ ի սկիզբն գրոցն,
թէ « Հայոց պատարագի խորհուրդս այս լա-
տին լեզուով գրեալ՝ ինձ յանձնեցին սուրբ
ժողովն Գարտինալաց, վասն օգտութեան
Հայոց ազգի: Եւ ես Վիցենցիոս մակա-
նուամբ Ռիքարտոս՝ նորին սուրբ ժողովոյն
հրամանաւն առեալ տեսի եւ սրբազրեցի »:
Հատինն՝ որոյ թարգմանութիւն է հայկա-
կանն՝ ունի այսպէս. Liturgiam hanc Ar-
menorum, potestati mihi facta a sa-
cra Cardinalium Congregationis su-
per negotiis Armenorum, recognovi;
ut ex decreta ejusdem Sacrae Con-
gregationis censura emendam. Romæ,
die 6 Maji 1636: Այս վկայականէն վեր-
ջը գրուած է հետեւեալն. « Ես Բոհաննէս
Մուլինի թարգմանիչ Հայոց. զգիրքս զայս
հայի եւ լատինի լեզուով գրեալ տեսի եւ կար-
գացի, եւ վկայեմ՝ վասն ճշմարտութեան զի ա-
մենն ին հաւասարին միմեանց բարի եւ ստոյգ »:

Այս վկայականէն եւ իրեն յանձնուած պաշ-
տամանէն կ'երևնայ թէ Անկիւրացիին բաւա-
կան զիրջ ունեցող եւ կարեւոր անձ մ'էր
ի Հռոմ: Եւ յայլուստ ալ զիտեմք թէ իրեն
յանձն եղած էր զարձեալ հայկական Աս-
տուածաշունչը գրոց հրատարակութիւն մը՝
յարեւելից կամ յարեմտից. բայց անկարելի
եղած է այս գործին ձեռք զարնելը, կամ
ծանր ծախուց եւ կամ զիմացն ելած դժուա-
րութեանց պատճառաւ: Վասն զի ունինք իր
ինքնագիր ուրիշ յիշատակարան մը յորում
կ'ըսէ. « Ես Բովհաննէս Անկիւրացի, Ֆրանկն
Ճովաննի Մալլինո կոչէ. եկի ի մեծն Հռոմ
թիվին Հայոց Ռ-ՁԶ եւ կեցայ մինչեւ Ռ-Ղ
վասն պատմայ առնելոյ զսուրբ աստուածա-
շունչն. բայց ոչ կարացի աւարտ առնել վասն
բազում պատճառից: — Բայց ոչս ունիմ ի
վանատիկ կամ ի նոստանգիլնուպոլիս կատա-
լիէ. զի ունիմ զամենայն գործիք որ պիտոյ
են վասն այդ բանիլ »:

Այդ իւր յոյսը մասամբ միայն կրցաւ կա-
տարել. այս ինքն Սաղմոսաց ընտիր տպա-
գրութեամբ մը ի վենետիկ, որոյ փրայ պիտի
խօսինք:

Ութածալ հասոր մ'է այն, եւ վեր-
նագիր կամ ճակատ ունի՝ « Սաղմոս ի Դա-
ւիթ. կազմեցաւ ի մայրաքաղաքն Վանատիկ
աւգնականութեամբ պատուական բժշկապե-
տին Բովսեփոս Առամատարիոսին եւ Անգեղոս
Պելիսելոս արժեանացոյն, թիվին Հայոց մեծաց
Ռ-ՂԱ:

Ո՛վ են այս երկու օտարանուն եւ օտարա-
քաղաքացի անձինք, որ Անկիւրացոյն օգ-
նական եւ օգտակար եղան այս ձեռնարկու-
թեան. — ի յիշատակարանէն մասամբ կը յայտ-
նուի. մինչ ազգային չըլլալին անտարակոյս
է. կարելի է, մանաւանդ երկրորդն, որ Թոյնք
ալ ըլլային, որ իրեւ զազգակիցս մեր, եւ
աւելի բազմաթիւ զաղթականութիւն ունէին
եւ ունին ցարդ ի վենետիկ, եւ ուր ինչուան
վերջի տարիներս կը տպագրուէին իրենց ե-
կեղեցական գրեանք, եւ մաքուր եւ անխալ
տպագրութեամբ կը տարածուէին յարեւելս:
Ի սկիզբն Անկիւրացոյն այս հրատարակու-
թեան գրուած է Դաւթի մարգարէի պատ-
կեր մը՝ ընտիր պղծնի փորագրութեամբ, քա-
ղաքին իշխանապետն տոժեռու զգեստով ու
փռիւզական գլխարկով: Նոյնպիսի ընտիր փռ-
րագրութեամբ Բարեխոնի հնոցին մէջ ձգուած
երկից մանկանց դէպքին նկարագիրը, ի հան-
զիրայ անոնց օրհնութեան. եւ սրբոյ նոսրին
այցելութեանն առ Եղիսաբեթ, ի հանդիպոյ
Մեծացուցեք օրհնաբանութեան: Մանասէի՝
որոյ շղթաները քակել կու տայ Նարեգոյդ-
նոսոր. եւ նախ քան զՀաստաղ խոստովա-
նիմ աղօթս Շնորհալոյ՝ նոյն սուրբ հայրա-
պետին պատկերը, միանձին տարազու, փի-
լոն արկեալ զանձամբ, վեղար ի գլուխն որ
փիլոնին հետ կարուած է. ցուպ անշուք ի
ձեռին, ուրարագգեստ: Թեքեւս հրատարա-
կողի ժամանակ Միարանոզաց եւ կամ ճգնա-
ւորաց ձեն էր զօր կը զգենուին, եւ որով կը
ներկայացընէ զսուրբ կաթողիկոսն:

Ի վերջոյ միակ եւ գլխաւոր յիշատակարան
մի, որոյ մէկ կարեւոր մասն արդէն յառաջ
բերինք. եւ մնացածը հոս. Հռոմէն ելլե-
լով, « եկեալ հասաւ, կ'ըսէ, ի վենետիկ.
սկսաւ ի գործ անկանել. — Չոր եւ նկարե-
ցաւ տպագրական երգարանս Դաւթի ի Թը-
ւականիս Հայոց Ռ-ՂԱ: Ի ժամանակս իշ-

խանաց իշխանի պայծառագոյն փրանկէսկոս
էրիցոյ զուհին. մեծաւորաց հրամանաւ և բովի-
լէնով ձեռամբ իմոյ նուաստ անկիրացի թարգ-
մանիչ Յոհաննէսին, որ Ճուաննի Մօյինո, ի լաւ և յընտիր արինակէ Գառնեցոյ և յայլ
ընտիր վարդապետաց և վկայեամ օրինակէ.
քննութեամբ և վերակացու և հասու լեալ
տպագրեցաւ զսուրբ գիրքս առ ի պայծառու-
թիւն մանկանց եկեղեցոյ ազգիս Հայոց :

« Գարձեալ աղաչեմք զձեզ որ հանդի-
սիք սմա կարգալով կամ արինակելով, յի-
շեցէք ի մաքրափայլ աղօթս ձեր զնուաստ
անկիրացի Յոհաննէս, որ պատճառ եղէ թէ
գրին և թէ տպագրելոյն. և զպատուական
այրն Յովսէփոս Արամթօրիօն՝ որ ոսկով և
արծաթով օգնեաց ինձ : Եւ զծնաւդն իմ,
զփոխեալն ի Քրիստոս՝ զՄուրառ սարկաւազն,
և զմայրն իմ զՓաշաժելիքն, և զերկուս որ-
գիսն իմ զՄիքայէլն և զԳաբրիէլն. և զայլն
ամենայն արեան մերձօրոս իմ. և զուր ըն-
կալիք զնոյն :

« Գարձեալ ծանիք զի ամենայն ինչ սորոս
ընտրութեամբ ժողովեցի. եթէ ձե գրեալուն, ե-
թէ զշար տոյցեալուն, եթէ զթանաքն եթէ ըզ-
թուխթն, թէ զկանոնքն և եթէ ծաղկազերն
եթէ զպատկերքն և եթէ զկապն. մանաւանդ
զյարինակն. որ բազում քննութեամբ և բա-
զում աշխատութեամբ ի յայտ չափս հասու-
ցի աղակիւք ձերովք. և զուր որպէս վայելէ
ձեր սրբութեանդ՝ այնպէս ընդունիք :

« Եւ այլ յիշեցէք զտղայաճասակ մա-
նուկն զՅովսէփոսն, որ աւգնութիւն արար ինձ
ի շարիչն գրին. և է՝ երկուտասանամեա
մանուկ. զոր տէր Աստուած զինքն ամփոքձ
պահէ ի վերա երկրի. ամէն :

« Գարձեալ աղաչեմք յիշել զՏարանդագի
մահատիւն Աստուածատուրն, որ բազում օգնու-
թիւն արար ինձ ի սրբագրելն և յստուգաբա-
նելն. զոր տէր Աստուած տացէ զփոխարենն
աստ և ի հանդերձեալն. ամէն : Ի տպա-
գրատան Սալիզադաու : Վերջ : — Տպարա-
նին անունն ալ յունական ձե մը ունի, որ-
պէս և հոլովումը :

★ ★

Նոյն Անկիրացին հետեւեալ 1643 տար.

այն ուրիշ հրատարակութիւն մ' այլ ըրած է
ի նոյն քաղաքն Վենետիկ. զնախկին տպա-
գրութիւն Յիսուս որդի և այլ ուրիշ քանի
մի չափական քերթուածոց Շնորհալոյն. ա-
ւելի ընտրեալոցն տպիւք, մանրագոյն եր-
կատեսակ տառիւք և զանազան պատկերնե-
րով. յորոց ի միումն կը տեսնենք զարձեալ
զհայրապետն հեղինակ ի ձե միանձին և բոկ-
ոտն, խոնարհեալ ի ծունկս առաջի սրբոյ
Երրորդութեան : Փոքրիկ ութածալ հասոր
մի, յորում ամփոփին, ինչպէս ըսինք, բաց
ի Յիսուս որդի գրոց, Մանր քերթուածք և
վիպասանութիւն նոյն սուրբ հօր :

Հետաքննութեան արժանաւոր է և յայտմ
տպագրի զետեղուած միակ յիշատակարանն ի
վերջ գրոցն, յորում կը յիշատակէ իր յա-
րատեսակ փոյթն և ջանք ի յառաջդիմու-
թիւն և ի բարգաւաճանս տպագրական ա-
րուեստիս. և յորում կը յիշուի Սրապիոն
կաթալիկոս Հայոց, խրախուսիչ և յորդորող,
նման իր նախորդին Միքայէլի որ պատճառ
եղաւ արգարեան տպագրութեանց : Սոյն այս
Սրապիոն հայրապետ, որոյ ուսումնասէր փոյթն
ու եռանդը, գովութեամբ կը յիշատակեն իր
ժամանակակիցք, մեծ փափաք ունէր տպա-
գրութեան արուեստիս, կ'ըսէ Անկիրացին
իր այս յիշատակարանին մէջ, « և ոչ եղև
հասու ». անշուշտ անձամբ աշխատելով ու յյա-
լողելով ի նոյն. ուստի պատուիրեց իր աշա-
կերտին, Գրիգորի եղեսարիոյ բարունապետի.
յոյս և վստահութիւն ունենալով թէ նա կա-
րող ըլլայ ի զուր հանել. « և նա եւս ոչ
կարողացաւ : » Այն ատեն, կ'ըսէ, ինձ յանձ-
նեց զայդ գործ. և պատճառ այն յանձնա-
րարութեան, որովհետեւ Անկիրացին ծա-
նօթութիւն ունէր Եւրոպացոց հետ, « եթէ
կարդալով և եթէ լեզուա » : Զխուսափե-
լով յաշխատանաց և ի նեղութիւնէ, և զը-
ժուարութեանց առջև չլքանելով, Անկիրացին
ինչպէս անասնք, հասաւ իր նպատակին.
« Յանձին կալեալ, կ'ըսէ, ջանացի աղօ-
թիւք նոցա : Զոր և պարգեատուս ամենե-
ցուն Քրիստոս պարգեւեաց ի ձեռն իմոյ զայս-
չափն. առ ի պայծառութիւն սրբոյ եկեղեց-
ւոյ ի տանս Հայոց. Զոր և հասի յաւարտ
ըստ ձերում աղօթիւք. իսկ եթէ նուազու-

Թիւն գտանէք՝ ներեցէք իմում պակասու-
թեանս. զի կար մեր այս էր: Աղբ եղև կա-
տարումն և աւարտումն երգոյս Տեառն Ներ-
սիսի Հայոց կաթուղիկոսին, զոր անուանեալ
կոչի Յիսողադի. ի լաւ և ընտիր յարինա-
կէ ստուգարանելով. ի թվականիս հայոց հա-
զար և ՂԲ. ի հայրապետութեան Հայոց
Տեառն փիլիպպոսի սրբազան կաթուղիկոսի.
Ի վայելուչ և ի գեղեցկաշէն կղզիս Վանաս-
կոյ. Եւ յիշխանութեան նոյն քաղաքի Փրան-
կէսկոս Երեցու գուճի. և մեծամեծաց հրա-
մանաւ և բովիլէնով:

« Դարձեալ աղաչեմ գձեղ որ հանդիպիք
սմայ կարգալով և կամ որինակելով, Յիշե-
ցէք ի Քրիստոս զնուասոյոգի Յոհաննէս ան-
կիւրեցի. և զծնողսն իմ զՄուրատ սարկաւազն
և զՓայաժեիքն. և զգեոաբոյս զաւակքն իմ
զՄիքայէլն և Քրաքրիէլն և զայլ ամենայն մեր-
ձաւորսն իմ... Դարձեալ յիշեցէք ի Քրիս-
տոս զբժիշկապետն զՅովսէփոս Արամաթործն

և զԱնքեզոս Բէլիսէլոն որք ձեռնտու եղեն ինձ
ծախիւք և ընչիւք: Դարձեալ յիշեցէք ի Քրիս-
տոս զՏարանտացի մահաւսի Աստուածատուրն
որ օգնութիւն արար ինձ ի սրբագրեւն. այլ
և զօրինակն շնորհաց ինձ. զոր տէր Աստուածն
մեր տացէ զփոխարէնն աստ և ի հանդերձեալն.
ամէն, կատարեցաւ գիրք. Բ. նախ Սաղմոս և
ապա Յիսուս որդի: — Ի տպագրատանն Սա-
լիպթառ:

Ընթերցողը կը տեսնէ որ ինչպէս նոյն է
սպարանն՝ յորում զրոշմեցաւ Սաղմոսարանն,
նոյն են և երկու յիշատակեալ ընկերակիցք
և օժանդակք, յորոց միոյն քճկապետ մակ-
ղիրն կ'ընծայուի. նոյն և ի սրբագրութեան
զրոցն իրեն ձեռնտու՝ Աստուածատուր Տա-
րնտացի, որ բանիմաց և բանասէր ոմն թուի:
Այսպիսի է մեր տեղեկութիւնը Յովհան-
նու Անկիւրացւոյն և իր սպագրական զործու-
նէութեան վրայ:

(Շարադարեւի)

ՌԻՂԵՒՈՐՈՒԹԻՒՆ ԶԱՆՏՐԻ ՅԱՐԵՒԵԼՍ

(Տես չտ. ԾԳ յէջ 498)

ԼԷ.

Վայրէջք իգդիրի կողմէն. — Եօրն խառնարան հրաբուխի. — իգդիրի չրանք և անոնց
անպատեհութիւնները. — Բոյնք արագի. — Գարագալա կայարան:

ՈՂԵՒ ԼԵՐ՝ երկրիս հանքային
մեծամարմին զանգուածներէն մին՝
կը բարձրանայ թաքեալլուի ստորուտէն,
երկու կամ երեք հազարամետր խո-
րութենէ: Կողք գիւղը՝ ամփիթատեր
ձեւով շինուած է բլրոյս ստորոտը, թերթ
թերթ խաւերու վրայ՝ յորս Վարդէմարդ—
Չայ՝ փորած է իւր անկողինը: Այս վտակը
թաքեալլուէն բղխելով կ'ուռգէ գիւղը: Հի-

մայ գիւղը կը տարածուի հակառակ ափին
վրայ, լեռան կործանման պատճառաւ:

Աղին շտեմարանը կ'երկայնի ընդ արևելս՝
աւելի քան զմի հազարամետր ջինչարողի
կողմէն. ուր կան երեք կոյտեր զատեալք
կարմիր և կապոյտ կրախաւն կաւէ ան-
կողնովք:

Ստորին կայար թանձր է եօթը կամ ութ
մետրի չափ. երկրորդն գրեթէ նոյն է. և եր-